

Руслан Ключник, к. політ. н.

Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

ЛОКАЛЬНИЙ ПРОТЕСТ ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

Ruslan Kliuchnyk, PhD in Political Science

Alfred Nobel University, Dnipro, Ukraine

LOCAL PROTEST AS A FORM OF POLITICAL PARTICIPATION IN THE GLOBAL WORLD

The article is devoted to the problem of political protest on the local level. The role of city space in a political system of a country has been shown. A complex analysis of global urbanization has been done. An axiological aspect of local protests has been observed in the context of society polarization. A special attention to examples from Western and post-Soviet countries has been paid. Ecological, transport, economic and other reasons have been considered in the complex of factors of political protest dynamization. Using examples from Ukraine we have proved that political protests on the local level are controversial. It is underlined that political space is overwhelmed with protest movements, therefore operative crisis reaction is needed. System, structure and function, comparative and other methods have been used in the research.

Keywords: political protest, political crisis, local political space, political values.

Постановка проблеми

Політичний протест як явище багатовимірне не обмежується центральними органами влади. Органи місцевого самоврядування, що представляють інтереси територіальних громад, функціонують у схожому режимі. Ефективність їх роботи також залежить від узгодженості політичних сил, громадських організацій, ініціатив окремих впливових громадян, а також від рівня розвитку політичної системи в цілому. У сучасній політичній науці актуалізуються дослідження локально зумовлених політичних явищ, а фокус дослідницької діяльності спрямовується на міста, особливо на ті з них, які являють собою цілі регіони.

З певними застереженнями можна стверджувати, що місцеве самоврядування виникло навіть раніше, ніж держава і центральна влада, тому що перші державні утворення (єгипетські номоси, грецькі поліси) являли собою не що інше, як самоврядні міста чи поселення з невеликою прилеглою територією або ж без неї. Нині ж окремі міста посідають у світовому політичному та економічному розвитку надзвичайно важливе місце, співставне з роллю держав. У багатьох сучасних країнах на локальному рівні відбуваються процеси, аналогічні тим, що тривають у вищих ешелонах влади. Відтак, дослідження кризових явищ у масштабі територіальних громад дозволяє глибше пізнати їх сутність і на загальнонаціональному рівні. Дослідження протестів у міському просторі, безперечно, потребує теоретико-методологічного синтезу, зокрема, залучення економічної та соціологічної методології.

Аналіз наукових досліджень

Дану проблематику досліджували В. Гельман, Т. Калиновська, С. Стоун, А. Фомічов та інші вітчизняні та закордонні вчені. Зусиллями науковців на сьогодні створено як теоретико-методологічний інструментарій, так і накопичено значний емпіричний матеріал, який дозволяє досліджувати протестні рухи. Р. Мілкмен простежує кореляцію між соціально-економічним становищем молодого покоління та політичними протестами. Б. Філатов пропонує розглядати громадські (а серед них і протестні) рухи як чинник інституційної імплементації принципів політичного патріотизму. При цьому сучасна політична наука, безперечно, потребує комплексного підходу до дослідження співвідношення локального протесту та феномену глобалізації в контексті розширення участі громадян у політиці.

Метою нашої статті є дослідити особливості локального протесту як форми політичної участі громадян у глобальному світі. **Завданням** статті є виокремлення основних чинників формування протесту у міському просторі.

Виклад основного матеріалу

Актуальність дослідження протестів на локальному рівні пов'язана зі зростанням значення нинішніх потужних агломерацій та їхніх об'єднань, які перетворилися на свого роду «регіоні-держави» (наприклад, Ломбардія в Італії, Баден-Вюртемберг у Німеччині, Область затоки Сан-Франциско у США, а також окремі міста світового значення: Лондон, Москва, Нью-Йорк, Париж, Сеул, Токіо тощо). На початку XXI ст. актуалізується проблематика становлення нових міських угруповань, котрі стають центрами фінансового, промислового, культурного, політичного життя розвинених держав.

На нашу думку, будь-яке місто являє собою унікальний феномен, для якого важливі його місце розташування (на березі річки, моря, у горах, серед лісів тощо), внутрішня динаміка (міграція) і соціальна структура. Сутність глобалізації стосовно міст полягає в концентрації найважливіших економічних, фінансових, політичних функцій у декількох найбільших центрах-містах. Особливе змагання йде між так званими глобальними містами, географічна дистанція між якими у кінцевому результаті на даному історичному етапі вже не має принципового значення (Москва – Лондон, Шанхай – Сінгапур, Лос-Анджелес – Токіо). Основою виняткового статусу таких міст у сучасному світі, за словами Т.Л. Нагорняк, є їх людський капітал, а саме надзвичайно високий рівень його концентрації на обмеженій території¹. Глобальне місто представляє собою ієрархізовану економічну систему, де кожен елемент конкурує з іншими за те, щоб просуватися у напрямку її вершини. Отже, глобальні міста – це найбільші світові центри, місця концентрації найважливіших економічних, фінансових, політичних функцій, що займають стратегічні місця у світовій економіці. Вони, як правило, концентрують командні функції і сервісні фірми високого рівня, зорієнтовані на всесвітні ринки².

Звичайно, далеко не кожне місто здатне потрапити до числа глобальних центрів; конкуренція між світовими містами стає дедалі жорсткішою. На початку XXI ст. серйозних змін зазнають основи політики крупних міст, що спрямована на входження до числа найбільш значущих міст світу. Задачі формування сприятливого місцевого середовища відсуваються на другий план. Відтак, даються взнаки негативні тенденції у розвитку міст, що є своєрідною платою за новий статус. Це проявляється, зокрема, у стандартизації розвитку міст, їх перенаселення, зростання соціальної нерівності. Втім, головний вектор розвитку XXI ст. чітко простежується: формування транснаціональних урбаністичних систем³. Глобальні міста часто формують власні інтереси і ресурсні можливості їх відстоювати, відтак стають активними, функціонально значимими і впливовими акторами світової політики, іноді більш важливими, ніж деякі держави.

Втім, найдраматичніші зміни відбуваються у країнах, що розвиваються, де вибухоподібне зростання нечисленних мегаполісів, що беззастережно домінують на просторах великої протяжності, є структурно не забезпеченим і відбувається на тлі катастрофічної деградації сільської місцевості та малих міст. Надзвичайно інтенсивне зростання демонструють міста найбідніших країн, що частково пояснюється запізненням урбанізації. Абсолютна більшість міст, де населення до кінця 2000-х років перевищило 10 мільйонів, належать до цих країн: Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро (Бразилія), Мумбаї, Делі (Індія), Шанхай (КНР), Дакка (Бангладеш), Карачі (Пакистан), Каїр (Єгипет), Маніла (Філіппіни), Лагос (Нігерія) та ін. За даними, які наводить Н.В. Панкевич, населення найбільших центрів Анголи, Чаду, Руанди з 1950 р. зросло у 90 разів, а нігерійської столиці Абуджі – у 138 разів⁴. Більшість цих міст являють собою нетрі, якість життя мешканців яких близька до середньовічної. Нові міські еліти мають здатність до соціальної та географічної мобільності, у той час як для переважної більшості населення соціальні ліфти не працюють взагалі.

Сучасне місто, являючи собою продукт глобалізації та урбанізації, є особливо вразливим в умовах криз, протестів і загроз глобального характеру. Мегаполіс, з одного боку, виступає

¹ Нагорняк, Т.Л. (2013). Міста як бренди за умов глобалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*, 1, 41.

² Воронін, І.М. (2009). Формування глобальних міст як результат впливу процесів глобалізації та інформатизації на систему розселення. *Наукові записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Географія»*, 2, 167.

³ Слука, Н.А. (2005). Эволюция концепции «мировых городов». *Региональные исследования*, 3 (5), 34.

⁴ Панкевич, Н.В. (2013). Политическая стратегия российской урбанизации. *Полис*, 1, 78.

показником проблем усієї світової спільноти, а з іншого – є осередком скупчення проблем національної держави. Протести в окремому місті можуть проявлятися гостріше, ніж у державі в цілому, оскільки ритм міського життя цьому сприяє¹. Ще на початку 2000-х рр. дослідники наголошували на важливості контролю над простором міста, наводячи приклади «автомобільних» та «пішохідних» протестів у Белграді².

Так, Москва є перенаселеним містом з високою загрозою терористичних актів. Як і інші глобальні міста, її населяють представники різних мовних та релігійних громад, великою є кількість нелегальних мігрантів, які часто формують гетто, як у Лондоні, Нью-Йорку та Парижі. Причиною такого стану справ є безвідповідальність місцевої влади, тісні зв'язки чиновників з мафією, яка контролює нелегальну міграцію, пасивність населення і його небажання звертатися до правоохоронців, що, у свою чергу, викликане недовірою до виконавчої влади і поліції. Одна з перших криз такого роду сталася у 2010 р. після вбивства футбольного уболівальника групою нелегальних мігрантів. Було організовано низку акцій протесту, під час яких москвичі висловили свою недовіру до чинної влади, як московської, так і федеральної. Втім, рішучих заходів проведено не було, і у 2013 р. вибухнув новий конфлікт, також спричинений вбивством росіянина іноземцем у московському районі Бірюльово Західне, фактично перетвореному на іммігрантське гетто. У відповідь на це громадяни Росії, передусім представники титульної нації, організували низку мітингів, пікетів та навіть погромів, скоординувавши свою діяльність через Інтернет. Було завдано шкоди інфраструктурі району, пошкоджено крамниці, автозаправки, кафе, що належали емігрантським діаспорам. Лише після цього міська влада вдалася до рішучих дій, а саме: було проведено арешти і депортацію нелегальних мігрантів, посилено охорону муніципальних об'єктів, звільнено з посад низку службовців вищого рангу, у тому числі голову адміністративного округу, де відбулися безпорядки, та місцевого шефа поліції. Криза отримала широкий розголос в Росії та за її межами, оскільки нелегальні мігранти є громадянами країн близького і далекого зарубіжжя. Парадокс ситуації полягає в тому, що за сучасної економічної моделі Москва не зможе повністю відмовитися від іноземної робочої сили, а це сприятиме збільшенню питомої частки мігрантів і, як наслідок, посиленню напруженості в місті. На нашу думку, подібна ситуація у Москві та інших російських мегаполісах сприятиме зростанню популярності правих, націоналістичних партій, які у перспективі можуть потрапити до російського парламенту.

Що ж до країн перехідного режиму, які не мали соціалістичного минулого, то ситуація в них здебільшого є схожою. Прикладом кризи у Туреччині можна назвати події у Стамбулі 2013 р. Як відомо, столицею країни є Анкара, проте основним економічним та культурним центром залишається Стамбул, який є одночасно і містом, і провінцією. Криза розпочалася через бажання міської влади знести парк Таксім Гезі та побудувати на його місці торговельний комплекс. Екологи та громадські активісти 28-29 травня 2013 р. облаштували на території парку наметове містечко і заявили про наміри захищати зелені насадження, при цьому висували вимоги не до центрального уряду, а лише до міської влади. Не було враховано те, що через тісні зв'язки мерії з бізнес-колами було вирішено вдатися до розгону пікетувальників силами поліції і звільнити територію для подальшої забудови. Так, 31 травня 2013 р. проти демонстрантів було застосовано водомети і сльозогінний газ, втім кількість протестувальників дедалі збільшувалася, а протести охопили Істікляль – центральний проспект міста. Заворушення спостерігалися також у стамбульському районі Бешикташ.

Спроба розгону демонстрантів призвела до посилення протестних настроїв не лише в Стамбулі, а й в усій Туреччині. Громадяни за допомогою соціальних мереж і форумів організували протягом червня 2013 р. акції в Анкарі, Анталії, Ізмірі та інших містах, у цей же час у Стамбулі тривали барикадні бої, під час яких загинули 10 осіб. Змінився не лише масштаб кризи, а й її характер: відтепер громадяни вимагали не лише відмови мерії від будівництва, а й відставки уряду Р. Ердогана. Враховуючи те, що Р. Ердоган уособлює праве, проісламське (антизахідне) крило турецького політикуму, протест набув ціннісного та легітимізаційного характеру. Як слушно зауважує А. Мартиросян, площа Таксім є для турецької громадськості символом світської держави,

¹ Плотицькіна, Н.В. (2012). Город как пространство политической повседневности. *Человек. Сообщество. Управление*, 1, 158.

² Jansen, S. (2001). The streets of Beograd. Urban space and protest identities in Serbia. *Political Geography*, 20, 39-40.

а протести проти забудови – просто верхівка айсберга¹. Протестувальники вимагали не лише відставки уряду (легітимізаційний аспект протесту), а й відмови від курсу на поступову ісламізацію країни, що триває протягом останніх років (ціннісний аспект). Під час протистояння між опозицією та міською владою виникло слово *chapulling* (калька від турецького слова «*çapulcu*» (грабіжники), яким охарактеризував мітингувальників Р. Ердоган). Термін *chapulling* у міжнародному політичному дискурсі став означати боротьбу турків за право на сприятливе довкілля². Таким чином, протест у Туреччині вплинув на світовий політичний дискурс, багато в чому визначивши порядок денний. Втім, виконані були лише першочергові вимоги: будівництво було скасовано, але уряд залишився у повному складі. Істотно знизилася довіра до Р. Ердогана й серед політичної та військової верхівки, що стало передумовою путчу 2016 р.

Найчастіше причинами протесту в окремо взятому місті є: 1) відсутність у муніципалітетів фінансових засобів для ефективної реалізації своїх повноважень; 2) непідготовлені до самоврядування виборні голови і депутатський корпус; 3) патерналістське налаштування населення, що не сприймає свою «малу батьківщину» як об'єкт самоуправління і не бажає наявними засобами брати участь у вирішенні проблем локального характеру³.

Російський політолог В. Гельман окреслив чотири сценарії виходу з невизначеності в умовах суспільної трансформації: війна усіх проти всіх, боротьба за правилами, співтовариство еліт, «переможець отримує все». Їх можна розглядати як сценарії взаємодії елітних акторів⁴. Власне, описаний ним сценарій «війни усіх проти всіх», коли політичні сили та громадські організації протягом тривалого часу не здатні виробити консенсусу, фактично є синонімом політичної кризи локального характеру.

В умовах перехідного політичного режиму органи влади на місцях перебувають у процесі пошуку оптимальних сценаріїв взаємодії. Важливою проблемою є забезпечення легітимності прийнятих нормативно-правових актів місцевих рад, що означає їх визнання та сприйняття місцевою громадськістю⁵. Основний акцент діяльності політичних сил на локальному рівні часто зміщується з суто політичної в економічну і соціальну площини. Крім того, локальні протести у країнах з нестабільною демократією часто набувають рис міжетнічних чи міжконфесійних сутичок. А якщо протестний рух сформувався у столиці держави або у мегаполісі, то події отримують загальнонаціональний і навіть міжнародний резонанс.

Серед найбільш показових для політичної науки локальних протестів, що викликали міжнародний резонанс на пострадянському просторі, можна назвати ситуацію у м. Жанаозен (Казахстан). Починаючи з травня 2011 р., працівники промислових підприємств (переважно, задіяні у нафтопереробній галузі) регулярно проводили страйки з вимогою підвищення зарплат та поліпшення умов охорони праці. У грудні того ж року, після кількох невдалих спроб домовитися з роботодавцями, у центрі Жанаозена відбулися масштабні акції протесту, що переросли у зіткнення з поліцією. Через вищезначені обставини кілька людей загинули. У Жанаозені було порушено розклад руху залізничного та іншого транспорту; закрито всі установи та підприємства⁶. За кордоном пікетували посольства та консульства Казахстану, а профспілки інших держав світу висловили солідарність з казахськими нафтовиками.

Слід розглянути кейс Естонії – пострадянської країни, яка сьогодні посідає 7 місце за рівнем економічної свободи. Незважаючи на помітні успіхи у конституюванні демократичної системи, у країнах Балтії існують і проблеми. Слід окремо відзначити те, що мешканці Естонії є носіями різних політико-ціннісних орієнтацій: титульна нація (естонці) у переважній більшості орієнтується на ліберально-демократичні цінності, у той час як російськомовна меншина (частина з них є

¹ Мартиросян, А. (2013). Интенсификация политического протеста в процессе глобализации и развития сетевых коммуникаций. *21-й век*, 4, 68.

² Kılıç, M. (2013). Chapulling Turkish Spring: Strike of an Unpredictable Synchronization. *Turkish Journal of Politics*, 1, 132.

³ Плешаков, С.А. (2009). *Сообщества и Альянсы на муниципальном уровне. Сборник лучших практик взаимодействия населения и власти в решении местных проблем*. Новосибирск: АСДГ, 158.

⁴ Гельман, В. (1998). Как выйти из неопределенности? *Pro et Contra*, 3, 33.

⁵ Калиновська, Т. (2010). Вимоги легітимності нормативно-правових актів місцевих рад. *Право України*, 12, 291.

⁶ Ключник, Р.М. (2012). Просторово-часовий вимір політичних криз. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія»*, 22, 177.

негромадянами чи громадянами Росії) частково поділяє імперські та навіть радянські цінності. Відтак, навіть локальні протести в Естонії набувають ціннісного забарвлення. Прикладом є масштабний локальний протест у 2007 р., коли естонська мерія перенесла пам'ятник радянським військовослужбовцям з центральної площі міста на військовий цвинтар. Адже на думку більшості естонців, перебування країни у складі СРСР було окупацією.

Проросійська громада Таллінна створила групу «Нічний дозор», яка проводила пропагандистську роботу, влаштовувала мітинги та пікети. Під час безпорядків одна людина загинула. Протягом кількох годин усі організатори безпорядків були затримані, а осередки заворушень локалізовані і ліквідовані силами поліції та добровільних формувань «Кайтселіт». Мерія заборонила будь-які масові акції на території столиці до 11 травня з метою недопущення нових зіткнень¹. Таким чином, кризу було вирішено за допомогою силовиків, втім, це забезпечило тривалу стабільність: протягом останніх десяти років протести такого роду в Естонії не траплялися.

Наміри міської влади Сантьяго (столиці Чилі) реорганізувати систему міського транспорту «Трансантьяго» також призвели до протестів. Заради забезпечення ефективності, мерія запропонувала скоротити кількість автобусів удвічі, передавши маршрути від малих незалежних операторів декільком великим компаніям. Збільшення кількості пересадок збільшило кількість часу, який потрібно було витратити на дорогу. Значну кількість протестувальників становили корінні мешканці – мапуче – які не мали власного автотранспорту².

Ситуація у Горлебені (ФРН) має екологічне підґрунтя: у 1977 р. там було створено сховище відходів ядерної енергетики. Втім, після протестів 1979 р. уряд Німеччини оголосив мораторій на захоронення відходів після масових акцій протесту. Коли у 2010 р. мораторій було знято, акції протесту відновилися, що призводило до сутичок громадян з поліцією. Незважаючи на те, що за геологічними умовами для створення сховища більше підходять баварські та баден-вюртемберзькі землі, сховище продовжує функціонувати у Нижній Саксонії. Втім, партія ХДС-ХСС чітко уявляє, що розташування таких об'єктів на території південних земель знизить підтримку цієї партії на виборах у цих регіонах, де вона набирає більшість голосів.

Втім, саме у західних демократіях (передусім у США) було сформовано специфічний механізм взаємодії локальних еліт, які можуть як сприяти подоланню протестів у міському середовищі, так і поглиблювати їх – growth coalitions (коаліції зростання). Одна з перших коаліцій такого роду виникла в Атланті (штат Джорджія, США). Після приходу до влади мера М. Джексона було встановлено так звану «біполярну кооперацію» бізнесу і міської влади³. Ця коаліція стала свого роду прикладом для аналогічних об'єднань в Америці та Європі. Продовжуючи тему США, слід звернутися до тези Р. Мілкмен, яка наводить у якості фактору зростання протестних настроїв ринок праці та ситуацію з освітою у США. При загальному зростанні рівня освіченості, покоління «мільеніалів» платить за освіту більше, ніж попередники, а дві третини американських студентів брали кредит на навчання станом на 2011 р. (мається на увазі бакалаврський рівень освіти)⁴.

Якщо взяти за основу економічні фактори виникнення кризових явищ на локальному рівні, то у даній ситуації, як стверджує А.Л. Фомічов, існують вагомі підстави для протесту в українському суспільстві: інфляція і підвищення цін на товари і послуги, не виплата зарплат⁵. Втім, наявність лише готовності до протестів недостатньо для соціального вибуху: необхідне значне погіршення ситуації у найкоротший термін, а також наявність громадських лідерів, здатних організувати громадян і координувати їх дії. Крім того, необхідні також надійні канали комунікації, що забезпечують злагодженість і кооперацію між учасниками руху.

Традиційні протестні рухи в Україні функціонують переважно на локальному рівні, обмежуючись територією одного міста, району чи області. Час від часу поблизу населених пунктів, де зберігаються отруйні речовини чи боєприпаси, виникають стихійні мітинги, які іноді досягають

¹ Полещук, В. (2008). Война памятников в Эстонии: этнический аспект. *Этнографическое обозрение*, 3, 55.

² Hughes, S., Mellado, C. (2016). Protest and Accountability without the Press: The Press, Politicians, and Civil Society in Chile. *The International Journal of Press/Politics*, 21(1), 55.

³ Stone, C.N. (1989). *Regime Politics: Governing Atlanta, 1946-1988*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 163.

⁴ Milkman, R. (2017). A New Political Generation: Millennials and the Post-2008 Wave of Protest. *American Sociological Review*, 82(1), 9.

⁵ Фомічов, А.Л. (2011). Стан та умови реалізації протестного потенціалу в Україні на сучасному етапі. *Гілея: науковий вісник*, 54, 528.

своїєї мети. Так, у 2009 р. акції протесту у Тернопільській та Львівській областях змусили владу ліквідувати сміттєзвалища біля населених пунктів. Варто погодитися з Б. Філатовим у тому, що у протестних рухах на українських теренах втілювалися як недосконалість вітчизняної соціальної структури, так і волонтаристські тенденції у діях влади¹. Отже, перспективи мінімізації негативних наслідків протесту вбачаємо перш за все у зростанні політичної відповідальності представників еліт, передусім локальних.

Висновки

Отже, політичний протест має не лише національну, а й локальну складову. Проблеми міського життя дуже часто спонукають людей до протестної участі для захисту своїх прав. Фактори таких рухів можуть бути різними: від власне політичних до екологічних та транспортних. Протестний рух як інституційна форма втілення принципів демократії властивий як сталим демократіям, так і транзитивним суспільствам. З огляду на широкую соціальну базу, такий рух часто об'єднує представників різних демографічних груп та прибічників різних політичних доктрин. Протестний рух часто опановує політичний ринок певного міста в умовах, коли традиційні політичні партії перебувають у занепаді. Реалізація мобілізаційного потенціалу протестних рухів може сприяти оновленню міського політичного простору. Втім, часто протест переходить за межі міста і стає загальнонаціональним, дестабілізуючи політичну систему. Відтак, політологам та політикам слід усвідомити, що перенасиченість політичного простору протестними рухами свідчить про необхідність вживати заходів щодо оперативного кризового реагування.

References:

1. Nahorniak, T.L. (2013). Mista yak brendy za umov hlobalizatsii [Cities as brands under globalization]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia «Filosofiiia. Politolohiia»* [The Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Political Science], no. 1, 40-44 [in Ukrainian].
2. Voronin, I.M. (2009). Formuvannia hlobalnykh mist yak rezultat vplyvu protsesiv hlobalizatsii ta informatyzatsii na systemu rozselennia [Forming of global cities as a result of globalization and informatisation process on settlement system]. *Naukovi zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V.I. Vernadskoho. Seriiia «Heohrafiia»* [Scientific Notes of V. Vernadsky Tavria National University. Geography], no. 2, 167-172 [in Ukrainian].
3. Sluka, N.A. (2005). Evoliutciia kontseptcii «mirovyykh gorodov» [The evolution of “world cities” concept]. *Regionalnye issledovaniia* [Regional Studies], no. 3(5), 19-37 [in Russian].
4. Pankevich, N.V. (2013). Politicheskaia strategiia rossiiskoi urbanizatsii [Political strategy of Russian Urbanization]. *Polis* [Political Studies], no. 1, 72-85 [in Russian].
5. Plotichkina, N.V. (2012). Gorod kak prostranstvo politicheskoy povsednevnosti [A city as a space for everyday political life]. *Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie* [Human. Community. Governance], no. 1, 154-159 [in Russian].
6. Jansen, S. (2001). The streets of Beograd. Urban space and protest identities in Serbia. *Political Geography*, 20, 35-55 [in English].
7. Martirosjan, A. (2013). Intensifikacija politicheskogo protesta v processe globalizatsii i razvitiia setevykh kommunikacij [Intensification of political protest under globalization and network communication development]. *21-j vek* [21st century], no. 4, 60-72 [in Russian].
8. Kılıç, M. (2013). Chapulling Turkish Spring: Strike of an Unpredictable Synchronization. *Turkish Journal of Politics*, no. 1, 131-144 [in English].
9. Pleshakov, S.A. (2009). *Soobshchestva i al'iansy na municipal'nom urovne. Sbornik luchshih praktik vzaimodejstviia naselenija i vlasti v reshenii mestnykh problem* [Communities and alliances on municipal level. Collection of the best practices of population and government interaction for resolving local problems]. Novosibirsk: ASDG, 158-168 [in Russian].
10. Gel'man, V. (1998). Kak vyjti iz neopredelennosti? [How to quit uncertainty?]. *Pro et Contra*, no. 3, 22-39 [in Russian].
11. Kalynovska, T. (2010). Vymohy lehitymnosti normatyvno-pravovykh aktiv mistsevykh rad [Legitimacy demands of legislation acts of local councils]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], no. 12, 283-292 [in Ukrainian].
12. Kliuchnyk, R.M. (2012). Prostorovo-chasovyi vymir politychnykh kryz [Space and time dimensions of political crises]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «Filosofiiia. Sotsiologiiia. Politolohiia»* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series. Philosophy. Sociology. Political Science], no. 22, 176-180 [in Ukrainian].

¹ Філатов, Б.А. (2017). Громадські рухи як чинник інституційної імплементації принципів політичного патріотизму. *Evropský politický a právní diskurz*, Vol. 4, Iss. 6, 111.

13. Poleshchuk, V. (2008). Vojna pamjatnikov v Jestonii: jetnicheskij aspekt [Monument war in Estonia: ethnical aspect]. *Jetnograficheskoe obozrenie* [Ethnographical review], no. 3, 103-118 [in Russian].
14. Hughes, S., Mellado, C. (2016). Protest and Accountability without the Press: The Press, Politicians, and Civil Society in Chile. *The International Journal of Press/Politics*, 21(1), 48–67 [in English].
15. Stone, C.N. (1989). *Regime Politics: Governing Atlanta, 1946-1988*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 305 + xii pp [in English].
16. Milkman, R. (2017). A New Political Generation: Millennials and the Post-2008 Wave of Protest. *American Sociological Review*, 82(1), 1-31.
17. Fomichov, A.L. (2011). Stan ta umovy realizatsii protestnoho potentsialu v Ukraini na suchasnomu etapi [State and conditions of protest potential realization in modern Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk* [Hileya: scientific bulletin], no. 54, 526-530 [in Ukrainian].
18. Filatov, B.A. (2017). Hromadski rukhy yak chynnyk instytutsiinoi implementatsii pryntsyypiv politychnoho patriotyzmu [Civil movements as a factor of the institutional implementation of the principle of political patriotism]. *Evropský politický a právní diskurz* [European Political and Law Discourse], 4, 6, 107-113 [in Ukrainian].